

RZEŻUCHA (57) *sb f*

rzeż- (48), rzerz- (4), rzez- (3), rzerż- (1), zeż- (1).

e oraz a jasne.

sg *N* rzeżucha (31). ◇ *G* rzeżuchy (14). ◇ **[D rzeżusze.]** ◇ *A* rzeżuchę (8). ◇ *I* rzeżuchą (4).

Sł stp: rzeżucha, rzeżycha, rzerucha, rzerzucha, żerucha, żerzucha, *Cn notuje, Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *bot.* Nazwa różnych roślin z rodziny kapustowatych (*Brassicaceae*) mających gorzkawy smak; *nasturcium Murm, Mymer*¹, *Mącz, Calep, Cn; cardamum (cardamon) Calep, Cn* (55) : *Murm* 114; *Nasturcium. kreffé. Rzeżucha. Mymer*¹ 17; *Našturciu*^m *ortulanum. Rzeżucha. gartenkreßz. FalZioł* I 89d; *Theż* plałtr wczyniony z Rzeżuchy z oczthem á z mąką ięczyenną/ ieft dobry na mdłość łuchych żył. *FalZioł* I 90a; *yteż* płod vmarły z żywota wygania/ á nawięczye gdy łama Rzeżucha bywa iedzona. *FalZioł* I 91a; *Zalię* ieftliby Łożyłko mocznie przyłnęło ku macicy, tak żeby łacno odłtać nie mogło/ Tedy w takiey przygodzie ma być wolne parzenie czynione/ z fiarki/ z blufzczu z rzeżuchy vwarziwły w wodzie *FalZioł* V 25v; *Gorczyce/ chrzanu/ rzodkwie/ rzeżuchy/ Luku/ czału letniego: niechay FalZioł* V 64v, +4a, I 89d [2 r.], 90 żp, 90a [6 r.], b, 144b, V 91; *Nasturcium, Rzeżuchá. Mącz* 38b, 242a; *Niektorzy vtłukły z ładłem rzeżuchę: thedy párchy máżą po zmyćiu á zganiáią ie. SienLek* 49, 16; *Cardamum – Rzezucha. Calep* 165a, 688b, 689b; *Tego* cię náuczano/ kiedy biodrá przy wieczerzy Wielkonocney w zakonie przepáłowano/ y báránká z rzeżuchą gorzką pożywano. *LatHar* 189; **[UrzędowHerb** 183a].

Wyrażenia: »nasienie rzeżuchy« (1): *FalZioł* I 90b; **[Iáko** gdyby kozi bobek w nátrz łzydłem wydłubawłzy włożył weń po źiárnu násienia láktuki/ rzezuchy/ białye gorczyce y rzodkwie [...] tedy rzodkwiane śiemię obroci się w korzeń/ á one drugie obrocą fię w náć *Cresc* 1571 509].

»sok rzeżuchy« (1): Sok Rzeżuchy z miodem zmieszany przełnym/ á na miełtce od węża wkałłzone przyložony/ iad wyciąga z rany *FalZioł* I 90b.

Zestawienia: »rzeżucha ogrodna« = *Lepidium sativum* L.; *pieprzyca siewna, roślina jednoroczna [szyk 2:1]* (3): *Theż* lebiodka z ogrodną rzeżuchą vwarzona w winie/ tim krziże naporzay *FalZioł* I 94a; *VYdymanie* przychodzi z zaziębienia/ naprzeciwo themu. *Wezmi* rzeżuchy ogrodney garzłc/ kminu kramne⁸⁰ garzłc, vwarz w wodzie/ á potym małła łtarego wlož nie wiele. *FalZioł* V 43v, V 33.

»psia, [polna] rzeżucha« = *Lepidium ruderales* L.; *pieprzyca gruzowa; gingidion, iberis, lepidion, lepidium minus Cn* (1): *Seriphium – Płia* rzezucha. *Calep* 972a; **[HIBERIS** *Diofc(oridis)* *CARDAmanticen, Našturcium Syluełtre. Polna* Rzeżuchá, álbo psia Rzeżuchá. *UrzędowHerb* 164b; *POlna* Rzeżuchá ma łiftki iáko wypifuię *Diofcorides* [...] podobné Rzeżufze/ czału Wiołny cudnieyłze niźli v Rzeżuchy *UrzędowHerb* 165a (*Linde*).]

»rzeżucha włoska« = *Lepidium latifolium* L.; *pieprzyca szerokolistna; lepidium (maius), piperitis, raphanus sylvestris, siliquastrum Cn [szyk 1:1]* (2): ná ránę do tąd przykłáday ty rzeczy/ ktore iad wyciągáią/ á goić łye niedopułzczą/ iáko ieft czołnek/ cebulá/ gorzyczné násięnię/ rzeżuchá włofka/ *Ruthá* z ładłem łłonym łłuczona *SienLek* 151v.

~ Szereg: »włoska rzeżucha, ([albo]) pieprzyczka« (1): *Lepidium* – Włoska rzeżucha [!], herbario pieprzyczka *Calep* 592a; [Pieprzyczka albo Włoska Rzeżucha/ *Lepidium*. Pfefferkraut. *SienHerb* 137b (*Linde*)]. ~

»rzeżucha wodna, leśna« = *Nasturcium officinale* R. Br.; *rukiew wodna, bylina dawniej uprawiana, dziś występująca rzadko, głównie na zachodzie Polski, lecznicza i trująca a. Polygonum hydropiper* L. (*Rost.*); *rdest ostrogorki, roślina jednoroczna z rodziny rdestowatych (Polygonaceae), wykorzystywana w lecznictwie; nasturcium aquaticum* Mącz, Cn; *nasturcium Calep; sisymbrium aquaticum* Cn [szyk 10:9] (17:2): *Nasturcium aquaticum*, Brunkreffe Leśna rzeżucha. *Murm* 114; Gdy też wlekwawy wodną Rzeżuchę, z piotrufką, z włoskim koprem á to łośem wwarzyz/ [...] kholikę każdą vfmierza. *FalZioł* I 90c; Też to ziele Rzeżucha wodna/ może być s niej łośatha vcziniona *FalZioł* I 90d; Ten Rdest roście pry [!] mokrych miejscach/ który niema na liście czarności/ iest kłania barzo ostrego aż gi niektorzy zową piper wodny/ ale gi podobniey zwać rzeżucha wodna *FalZioł* I 114b, +4a, I 90c, d, 98b, 123c; *Nasturcium aquaticum*, Wodna rzeżucha. *Mącz* 242a; Wodna rzeżucha/ *Nasturcium aquaticum*. *SienLek* 221v, Xxx3v; *Calep* 688b [2 r.].

~ Wyrażenie: »nasienie rzeżuchy wodnej« (3): Też nasienie Rzeżuchy wodnej żywot zaciska/ á tak biegunkę załtanawia która z gorączey przyczyny pochodzi *FalZioł* I 90c, I 90d, V 111v.

Szeregi: [»wodna rzeżucha vel gorczyca«: contra spoth [...] accipe herbam supernatantem in aqua vulg. wodna rzeżucha uel gorczyca *GlosyKórn* II 179.]

»rzeżucha wodna albo (to jest) przymiotnik« (2): Rzeżucha wodna tho iest przymiotnik iesth ciepła w piwřzym łopniu á fucha wtorym łopniu *FalZioł* I 90b, I 90b. ~

Przen [czego] (1) : Gdzież iest v mnie [...] gorzka ona rzeżucha łkruchy ferdeczney/ z którą Żydowie báránká wielkonocnego iadáli? *LatHar* 215.

2. zool. *Prawdopodobnie: Gobio gobio* (L.); *kielb krótkowęsy, słodkowodna ryba z rodziny karpowatych (Cyprinidae); gobio* *Murm*, *BartBydg* (2) : *Murm* 93; *Gobio, gobius, piscis rotundus, squamis albis cum nigris mixtis, rzeżucha* *BartBydg* 65.

Synonimy: 1. »włoska rzeżucha«: *pieprzyczka*; »rzeżucha wodna«: *gorczyca*, »pawie ziele«, »pieprzyk, pierz, »piper wodny«, *pleśnik, przymiotnik, rdest, rzepik, starzec*.